

Luxuscikk vagy kávéscsésze?

F. Komori Tünde

A keleti díszkerámia elterjedése a 16–17. századi Magyarországon

82

Az eddig napvilágra került leletek alapján a hódoltság kori keleti díszkerámiát, azaz a kínai porcelánt, valamint a perzsa és izniki fajanszot szinte kizárólag olyan területeken találjuk meg a mai Magyarországon, amelyeket elfoglaltak az oszmánok. Ennél is érdekesebb, hogy egy-egy hódoltatott településen belül milyen szórásban találjuk meg a török kori fajanszokat és porcelánokat. Jelentősebb leletegyüttesek elsősorban az adminisztráció szempontjából fontos településeken fordulnak elő. Ilyenek a vilajetközpontok, tehát Buda és Eger; illetve a szandzsákközpontok, mint pl. Esztergom, Gyula, Székesfehérvár, Szekszárd vagy Szolnok.

A két legjelentősebb leletegyüttes Budáról és Egerből került elő, a többi település leletszámában e kettő töredékét hozta eddig csupán. Ezt a jelenséget részben megmagyarázzák a régészet, azon belül is a városi régészet sajátosságai, ugyanis egy sűrűn lakott településen kevésbé múlik a régész szándékán, mint inkább a beépítettségéből adódó lehetőségeken, hogy hol és mekkora felületen lehet ásatást végezni. Emellett a leletek földben való megőrződését befolyásolja az adott település története is, tudniillik

milyen mértékben pusztultak el a kultúrrétegek az évszázadok során. Ettől függetlenül bizonyos mintázatok megfigyelhetők, ezek pedig támpontot nyújthatnak annak feltérképezésében, hogy kiknek a birtokában lehettek eredetileg ezek a tárgyak. Az oszmánok egy elfoglalt terület adminisztrációs központját általában a már álló középkori erődítésekben, várakban szerették berendezni. Ennek a törekvésnek az egyik legjobb példája Eger. Az egri vilajet központja a középkori vár területén helyezkedett el. A vár északi részén álló középkori püspöki palota épületében rendezkedett be az egri pasa, a vár

déli részében pedig a katonaság telepedett meg. Ezen írásos forrásokból ismert helyzetnek megfelelően a porcelán- és a fajansztöredékek megoszlása is, melyek közül a leletek,

Kínai porceláncsésze a budavári palotából (16. század vége – 17. század eleje)

Az Isztambultól nem messze eső Iznik területén a 15. században indult meg a kínai kék-fehér porcelán ihlette magas minőségű fajanszedények gyártása, melyeket a magyar régészeti kutatás izniki porcelánnak vagy izniki fajansznak nevez. Ezzel párhuzamosan jelennek meg a Szafavida Irán területéhez kötött kék-fehér fajanszedények, melyek szintén megtalálhatók a magyarországi régészeti anyagban. A két típus közötti párhuzam részben a kínai ihletés, részben pedig a jól iszapolt, sárgás vagy fehér színű kerámiaalapanyag, melyre a kék (vagy az izniki edények esetében kék és színes) festés került, melyet áttetsző máz fed.

azon belül is a különlegesebb darabok többsége a vár északi részéről került elő, a püspöki palota épületéből vagy annak környékéről. Ez alapján feltételezhető, hogy elsősorban a pasa és udvartartása kedvelte ezt a fajta kerámiát, és ők is használták legfőképp ezeket; de mivel a katonák lakta területen is kerültek elő ilyen töredékek, feltételezhetjük, hogy a katonaság is előszeretettel őrizgetett ilyen edényeket. Nagyon hasonló elterjedési mintát figyelhetünk meg Buda esetében is, ahol a Várhegyen a középkor

ri palotát a katonaság foglalta el – innen került elő egyébként Magyarország eddigi legnagyobb kínai porcelán- és fajansz-leletgyűjtése.

A palotaegyüttes mellett elhelyezkedő mai Miniszterelnökség területén állt a 17. században a budai pasa palotája, innen az elmúlt évtizedek ásatásai során szintén jelentős kínai porcelán-leletanyag látott napvilágot. Buda további érdekessége, hogy a Víziváros területén a török korban egy nyüzsgő, sűrűn lakott, oszmán jellegű település épült ki, ahonnan ugyancsak gyakran kerültek/kerülnek elő ilyen tárgyak a hódoltság kori rétegekből. Ez a jelenség utalhat arra, hogy az adminisztrációs és katonai tisztségviselők mellett más, magasabb társadalmi rétegekbe tartozó, valószínűleg oszmán kultúrájú személyek is birtokolhattak ilyen edényeket. Az adminisztrációs központ középkori erődítésbe költözése, illetve a tárgyalt kerámiáknak elsősorban ezekről a lelőhelyekről való előkerülése megfigyelhető Esztergom, Vác és Szolnok esetében is. Szolnok kereskedelmi szerepére az elmúlt néhány év ásatásai világítottak rá igazán, ezek eredményeinek részletes tanulmányozása és kutatása további adatokkal szolgálhat a jövőben a hódoltságon belüli kereskedelmi viszonyok kérdéskörében is.

Ezt a képet némileg árnyalja viszont Szekszárd, ahol a város területéről elenyésző mennyiségű töre-

Nyolcszögletű kínai porceláncsésze az egri várból (17. század)

Kínai porceláncsésze, Szekszárd-Új-Palánkról (16. század vége – 17. század)

Perzsa fajanszcésze, Szekszárd-Új-Palánkról (16. század vége – 17. század)

dék került csupán elő, a közelben viszont, az oszmánok által épített Új-Palánkon azonban a hasonló jelentőségű településekhez képest jóval nagyobb számú porcelán- és fajanszleletanyagot rejtett a föld. Az edények összetétele nagyjából megfelel a budavári palota területén feltártaknak, tehát nem a legkiemelkedőbb és legdrágább darabok fordultak elő ezeken a helyeken, sokkal inkább a könnyebben hozzáférhető, valószínűleg olcsóbb tömegárunak tekinthető típusok, ami arra utal, hogy a különböző társadalmi csoportok esetleg különböző „árkategóriájú” edényeket engedhettek meg maguknak. Mindettől függetlenül a keleti díszkerámiát általában „luxuscikként” tartja számon a régészet, ugyanakkor valódi presztízsértékét nem ismerjük pontosan. Kétségtelen, hogy az átlagos kerámiatárgyknál nagyobb értékkel bírhattak, amit jól mutat egyrészt az is, hogy nincs minden lelőhelyen belőlük, másrészt régészeti bizonyítékai vannak annak is, hogy ezeket az edényeket néha megjavították, ha eltörtek. A magas minőségű izniki edények egykori magas értékét mutatja az Esztergom Vízivárosában feltárt kincslelet is. Ebben az esetben az öt nagyobb és két kisebb, 16. századra keltezhető izniki tányért egy faládba zárva rejtette a földbe a tulajdonosa, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy később visszatér értékét, amit valamiért már nem tudott megtenni, így talál-

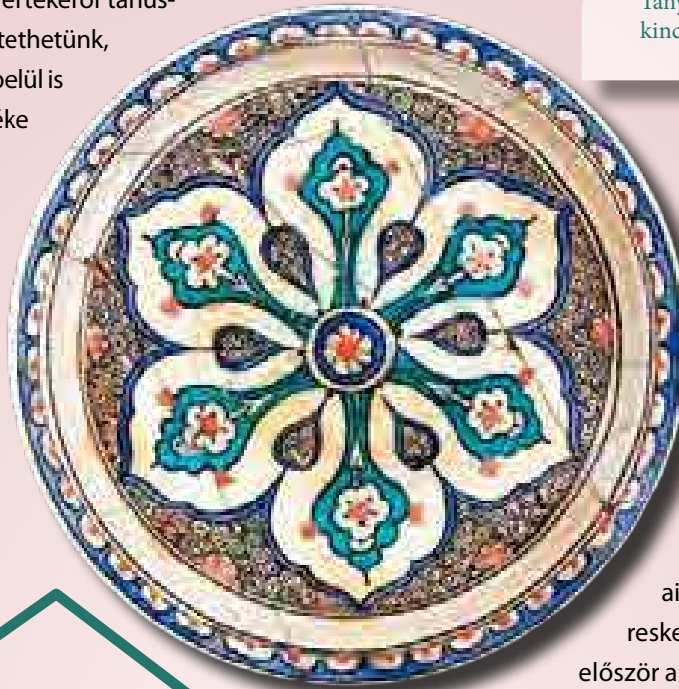
hatták meg azt a régészek a 2010-es években. Ez a gondosság a tányérok komoly értékéről tanúskodik, amiből arra következtethetünk, hogy a keleti díszkerámián belül is az egyes edénytípusok értéke eltérő lehetett.

Azt is elfogadottnak tartja a kutatás, hogy a porcelán- és fajanszcészéket elsősorban kávézáshoz használhatták, így egy adott tevékenység mindennapi használati tárgyai közé is sorolhatók egyes típusok. Fajanszokból azonban – formai tekintetben – az edények jóval válto-

zatosabb összetételben jutottak

el a magyar területekre is, mint kínai porcelánokból: megtalálhatók köztük kancsók, tálak, mecsetekben használt mécsesek, valamint tintatartók is. Korabeli ábrázolásokon megfigyelhető a Magyarországon feltárt leggyakoribb edénytípus, a csésze használata is (például egy-egy kávéház bemutatásakor), de ábrázolták ezeket például leves iszogatását megjelenítő jeleneteken is.

Izniki fajanszkorsó nyaktöredéke Gyuláról (1570–1580 körül)

Tányér az esztergomi izniki kincsleletből (16. század)

1488-ban Bar-

tolomeu Dias a Fok-félszi-

getet megkerülve keresztülhajózott

a Jóreménység fokán, mellyel új tengeri útvonalat nyitott az Indiai-óceán és Kelet-Ázsia felé. Ez a felfedezés évtizedeken belül átalakította a globális távolsági kereskedelmet, melynek első haszonélvezői a portugálok, majd később az angolok és hollandok lettek.

A két legismertebb kelet-indiai társaságot a kutatás a modern kereskedelmi modell előfutáraként tartja számon. Az Angol Kelet-indiai Társaságot 1600-ban, a Holland Kelet-indiai Társaságot 1602-ben alapították, a 17. század végére pedig ez a két kereskedelmi társaság uralkodóvá vált a globális távolsági, elsősorban tengeri kereskedelemben. Már az 1600-as évek elejétől sikeresen visszaszorították a portugál kereskedőket, és átvették a kelet-ázsiai árucikkek Európába szállítását és részben a kontinensen belüli elosztását is.

A 15. század végi földrajzi felfedezések átalakították a hajózási útvonalakat, ezzel új korszakot nyitva a távolsági kereskedelemben. A hagyományos megközelítés szerint a változás alapját az jelentette, hogy a levantei kereskedelmet felváltotta az Indiai-óceánon zajló távolsági kereskedelem, melynek főszereplői először a portugálok, majd a Holland és Angol Kelet-indiai Társaságok voltak a 17. század végétől.

A levantei kereskedelem azonban nem szűnt meg létezni, még ha veszített is korábbi jelentőségéből. Ezek a változások hatással voltak a középkor végét jellemző európai szárazföldi kereskedelmi hálózat alakulására is, ami egyúttal szorosan összefüggött a hódoltság kereskedelmi viszonyaival. Az oszmán hódítás következtében három részre szakadt ország Magyar Királysághoz tartozó területein élő kereskedők tevékenysége jobban ismert a jelen kutatás számára, mint a hódoltatott vagy oszmán befolyás alá eső területeken élők. A Magyar Királyság és a hódoltság közötti gazdasági kapcsolatok megléte, valamint ezek Erdéllyel

való kapcsolata azonban vitathatatlan tény. A jelen cikk témája szempontjából az utóbbi két terület kereskedelmi tevékenysége pedig különösen érdekes. A 16. század folyamán a korszakban „göröggént” emlegetett, oszmán területekről érkező kereskedők fokozatosan megvetették lábukat az Erdélyi Fejedelemség területén is, és aktív résztvevőivé váltak a Konstantinápolytól Budáig terjedő kereskedelemnek. (A „görög” a korabeli, hódoltságban élők által használt kifejezés az oszmán területekről érkező kereskedőkre. Az elnevezés az ortodox, többségében balkáni – szerb, albán, macedón, dalmát –, illetve örmény kereskedőket jelentette.)

Ebben az időszakban terjedt el a „török árucikkek” (latinul *res Turcales*) gyűjtőfogalma, ami alapvetően az Oszmán Birodalom területéről származó áru-élelmiszereket jelentette.

Isztambuli kávéházi jelenet egy oszmán albumból (1620 körül) A kávéfőző tölti a kávékat a kék-fehér csészékbe (részlet az album lapjából)

Görög kereskedő európai ábrázolása (1567)

A levantei kereskedelem a középkori Európa kelet-mediterráneumi területekkel való kereskedelmére utaló korabeli kifejezés. Előzményei messze nyúlnak vissza a történelemben, virágzása azonban leginkább a késő középkorra tehető, a 13–15. századra. Ebben az időszakban még elsősorban az itáliai államok, főszerepben Velencével, folytattak távolsági tengeri kereskedelmet a Földközi-tengeren keresztül a Kelet-Mediterráneum államaival. Ebben az időszakban Velencén és Bécsen keresztül jutottak el a keleti áruk a Magyar Királyság területére, bizonyos termékek (mint például a selyem és a fűszerek) esetében még az oszmán hódítás után is.

Valószínűsíthető, hogy a „görög” kereskedők Konstantinápolyból a Nyugat-Balkánon, tehát a mai Bulgárián és Szerbián, illetve Erdélyen keresztül érkező áru között jelent meg a keleti díszkerámia is. Ezeket az említett útvonalakon dolgozó kereskedők valószínűleg egyéni megrendelésekre hozták, amit a szomszédos területek keleti díszkerámia-leletei is alátámasztanak. Temesvár, Szófia és Belgrád eddig ismert leletanyaga ugyanis zömmel párhuzamba állítható a magyarországi leletgyűjtésekkel. Bizonyos helyi sajátosságok ugyan jellemzik ezeket a lelőhelyeket, a porcelán- és fajansztípusok azonban jelentős egyezéseket mutatnak, ami azt erősíti, hogy ugyanabból az „elosztóközpontból” érkezhettek ezek a tárgyak a birodalom központjából e határterületekre is. Ennek alátámasztása további kutatásokat igényel. A már előkerült leletanyagok részletes elemzése, valamint újabb leletek és szerencsés esetben újabb írásos források előkerülése ugyanakkor segíthetik egy pontosabb kép megrajzolását.

Az eddig ismert 16–17. századi hódoltsági keleti díszkerámia kapcsán azonban elmondható, hogy ideérkezésének útvonala inkább keresendő a kelet-nyugati irányú távolsági kereskedelem hálózatában, mint a nyugatra, majd onnan a Magyar Királyságba érkező keleti árucikkek útvonalai között.

